

QARAQALPAQ MILLIY KIYIMLERINIŃ MÁDENIYAT TURMISINDA TUTQAN ORNI

Sabirbaeva Ayjariq Qayıpbergen qızı

Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı talabası

Abatova Gúlnaz Maksetbaevna

Ilmiy basshısı, Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı assistent oqıtıwshısı

ARTICLE INFO.

Gilt so'zler: taqıya, qalpaq, oramal, shatırash kóylek, káykel monshaq, aydınlı, jupqa, oraypek, jegde, kiymeshek.

Annotaciya

Mádeniyat arabsha madina (qala, kent) sózinen kelip shıqqan. Arablar adamlar turmısın ekige bólip, birin saxrayı yamasa badawiy turmıs, ekinshisin mádeniy turmıs dep atagan. Badawiylik dáshti saxralarda jasaytug'ın kóshpeli xalıqlarg'a, mádeniyatlıq qalada jasawshı ótirikshı xalıqlarğa tiyisli dep bilgen.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2024 LWAB.

Kirisiw. Qaraqalpaq xalqı tariyxıy rawajlanıw jolında ózine tán turmıs jaǵdayların hám mádeniyatın dúziwge eristi. Olar ájáyıp materiallıq hám ruwxıy mádeniyat dúzip, bul mádeniyat áwladtan-áwladqa ótip biziń kúnlerimizge shekem jetip keldi. Qaraqalpaqlardıń Aral teńizi jaǵalarında hám Ámiwdárya boylarında dúzgen materiallıq hám ruwxıy mádeniyatı ózine tánligi hám sulıwlıǵı menen ajuralıp turadı. Qaraqalpaqstannıń alımları kóp jullardan beri bul ájáyıp mádeniyat úlgerilerin jıynap, olardı izertlep, kóplegen kitaplar, maqalalar jazdı. Respublikamızdıń hám burınǵı awqamǵa kirgen mámleketlerdiń muzeylerinde olardıń úlgerileri saqlanbaqta. Qaraqalpaqlardıń qurǵan jaylarınıń, meshit-medreselerdiń qaldıqları usı kúnge shekem saqlanıw kelmekte. Ámiwdáryanıń báhama tolıp tasıwları, qaraqalpaqlardıń otırǵan jerlerin ózgertip turıwına alıp kelgen. Qaraqalpaqlardıń hár bir urıwı óz aldına awıl bolıp jasap, diyqanshılıq, sharwashılıq, balıqshılıq penen shuǵıllangan. Bul tuwralı orıs sayaxatshısı A.Kaulbars qaraqalpaqlardıń Ámiwdárya eteklerindeki awılların táriyplep qızıqlı maǵıwmatlar jazıp qaldırǵan.

Qaraqalpaq milliy kiyimleri ata-babalarımızdan miyras bolıp qalǵan materiallıq emes baylıǵımız esaplanadı. Bul baylıqlardı saqlap qalıw ushın birqansha ilajlar ámelge asırılmaqta. Muzeylerge qoyılıp, turistlerdiń dıqqatın ózine tartpaqta. Qaraqalpaqlardıń kiyimleri ulıwma alǵanda basqa xalıqlardıń kiyimleri menen birqansha uqsaslıqlarǵa iye bolıwı menen birge, basqa xalıqlarda ushıraspaytuǵın kiyimleri de bar. Bul kiyimler qaraqalpaqlardıń ruwxıy dúnyasına, milliy psixologiyasına baylanıslı rawajlanıp otırǵan. Bul kiyimlerdi úyreniw arqalı qaraqalpaqlardıń ruwxıy hám materiallıq mádeniyatın túsiniwge boladı. Qaraqalpaqlardıń er adamlarınan kiyimleri ishinde **ton** úlken orın iyelegen. Tonlardıń bir neshe túrleri bolǵan. Bulardan qoy terisinen tigilgen tonlar, tay terisinen tigilgen-tayshaxı, eshki terisinen tigilgen-qılqanı aytsa boladı. **Tayshaqı** menen **qılqanı** tiykarınan padashular kiygen. Bul tonlar terisi ishke, júni sirtqa qaratıp tigilgen. Qaraqalpaqlar kóbinese tondı qoy terisinen islegen. Bunda qoy terisi iylenip jumsartılıp bolǵan soń júni astarma qaratıp tigilgen. Sirtı sulıw etip hár qıylı boyawlar

menen boyalğan. Ton tek ğana jullı júriw ushın ğana emes, al sán ushın da kiyilgen. Xalıq arasında saqlanğan añız boyınsha belgili qaraqalpaq biyi Aydostún «qısta ton kiymegen, jazda qatıq ishpegen qaraqalpaqtan keńes sorawǵa bolmaydı», dep aytqan sózi usı waqıtqa shekem saqlanğan. Sonú menen birge er adamlardıń kóplegen kiyimlerde shapan hám shekpenler, kóylek, beshpentler kiygen. Bellerin qayıslar hám belbewler menen buwatuǵın bolğan. Belbewlerdiń qamarı belbew, gúdarı belbew sıyaqlı túrleri bolıp, olardıń bir neshe pıshaqlar ushın, shay qalta ushın arawlı qınları bolğan. Qaraqalpaq bas kiyimleri arqalı da basqa xalıqlardan ózgeshelenip turǵan. Erler basına taqıya, malaqay, shógirmeler kiygen. Solardıń arasınan jas qozılardıń sulıw terilerinen islengen shógirmeler úlken áhmiyetke iye bolğan. Shógirmeler qurash dep te atalğan. Erler ayaǵına etikler, másiler, gewishler kiygen. Ayaq kiyimler hár qıylı mallardıń terilerinen tigilgen. Etiklerdiń bir neshe túrleri bolğan. Olardan uyıq, sharıq, báykem etik. Bunday etiklerdi tigetuǵın ha'r bir awıl da hám qalada arawlı etikshiler bolğan. Qaraqalpaqlar qızların jaslayınan kiyim tigiw, órmek toqıw, keste tigiw sıyaqlı sheberlik islerge úyretip kelgen. Hár bir qız turmısqa shıǵaman degenshe qaraqalpaq milliy kiyimlerin tigiwdi, milliy naǵıslar toqıwdı biliwi tiyis bolğan. Qaraqalpaq qız-kelinshekleriniń kiyim-kenshekleri sulıw etip naǵıslar menen bezelip, kiyimler hár túrli reńlerge iye bolğan. Ásirese olar qızıl kók reńdegi gezlemelerden tigilgen kiyimlerde kóp kiygen.

Hayal-qızlardıń ayrıqsha kiyimleriniń túrleri: **Sáwkele**-nag'ıs penen kestelep tigilgen, hár túrli altın-gúmis penen bezelgen hayal-qızlardıń bas kiyimi. Jazda adamlar basına **taqıya, qalpaq** kiygen yamasa **oramal** taǵıp júrgen. Úyge kirip otırǵannan keyin, sırtqı shógirme yamasa malaqay alınadı, al taqıya basta qaladı. **Shógirme**-altı aylıq yamasa bir jıllıq qozı terisinen tigilgen dóńgelek bas kiyim. Onı xalıq "**qurash**" dep, eski waqıtta "**telpek**" dep te ataǵan. Árebi shógirmeni baylar kiygen.

Taqıya- qısta da, jazda da qollanılğan. **Maqpal taqıyanı** hayal-qızlar da, erkekler de kiygen. Qaraqalpaq hayal-qızlar kiyim-kenshekleri altın, gúmisler menen bezelgen (**shatırash kóylek, káykel monshaq, aydınlı, jupqa, oraypek, jegde, kiymeshek**). Hayallar basına taqıya kiygen, sırtınan **aydınlı yamasa jupqa** menen oraǵan. Hámmesiniń de sırtınan **oraypek** tartqan. Toy-merekelerge shıǵarda, bir jaqqa qıdırǵanda bullardıń hámmesiniń ústinen jegde jamlanǵan. Jegde menen bir qatarda hayal-qızlardıń **kiymeshek** degen kiyimi de bolğan. Qızlar kiyetuǵın kóylek, kóbinese, shatırash etip naǵıslap toqılǵan. Bunı "**shatırash kóylek**" dep ataǵan.

Pikir ha'm usınıslar. Qaraqalpaq milliy kiyimlerin keleshek áwladqa qaldırıw ushın dáslep bul haqqında túsiniw jumısların alıp barıw kerek. Milliy kiyimlerdeń súwreti hám ol haqqındaǵı maǵlıwmatlardı plakatqa shıǵarıp ildirip qoysa, adamlar ózleri ushın kerekli maǵlıwmatlardı aladı. Jáne de milliy kiyimler kórgizbesin jiye- jiye óterip tursa, maqsetke muwapıq boladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. (A. Ibrohimov, X. Sultanov, N. Juraev. Watan tuygusi. Tashkent-«Uzbekiston», 1996. Mədəniyat 114-115 betler).
2. Tlew muratov M. Berdiev J. T. Tlew muratova Z. «Qaraqalpaqstan tariyxı» 8-klaslar ushın sabaqlıq. Nókis, «Qaraqalpaqstan» baspası, 2013 -jıl